

FENYVESI Anna

Magyar diglosszia Szlovákiában

Lanstyák István elemzéséről*

Ha egy nyelvész elemzése egy nyelvi kérdésről vagy helyzetről nyomtatásban is megjelenik, az általában csak a nyelvészek számára hír. Az elemzés a nyelvészet kutatási eredményeit gyarapítja, és e tudományág belső életének része lesz – mint ahogy ez más tudományágak esetében is így van, és ahogy ennek természetszerűleg lennie kell. Egy tudományos elemzésnek akkor van hírértéke az értelmiség tágabb köre számára, amikor az hatással van a diszciplína berkein kívül állók életére, és képes azt konstruktívan módosítani.

Lanstyák Istvánnak a magyar nyelv szlovákiai szociolingvisztikai helyzetéről és státusáról nyújtott elemzése a tudományos elemzéseknek ebbe a kategóriájába tartozik.

Lanstyák dunaszerdahelyi magyar nyelvész, aki egy évtizede szlovákiai magyar dialektológiai és nyelvhasználati kutatásokat végez. 1993-ban és 1994-ben megjelent négy cikkében új elméleti keretek felhasználásával átfogó elemzést nyújt, régi és közismert tényeket helyezve új megvilágításba, ami aztán lehetővé teszi számára, hogy egyrészt olyan gyakorlati kérdéseket vessen fel, amelyek emez elméleti kereteken kívül láthatatlanok, másrészt pedig rámutathasson a sikeres megoldásukhoz vezető útra. Várhatunk, kívánhatunk ennél többet a jó tudománytól?

Lanstyák elemzésének újdonsága, hogy bemutatja: a diglosszia fogalmának alkalmazása a szlovákiai magyar nyelvhasználatra helytálló és

* A cikk négy, e kötetben is szereplő írással foglalkozik: *Álom és valóság között, Diglosszia és kettősnyelvűség, A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről* és *Kétnyelvűség és nemzeti nyelv*.

hasznos. A diglosszia fogalmát a szociolingvisztikában nemzetközileg elfogadott és az alábbiakban tárgyalt értelemben érti, nem az egyes hazai nyelvészek által alkalmazott, a kettősnyelvűsége (azaz az egyén nyelvének standard, illetve tájnyelvi formáinak megfelelő használatára vonatkozó képességére) utaló, meglehetősen szerencsétlen jelentéssel használja.

A diglosszia fogalmát eddig még nem alkalmazták magyar nyelvet érintő nyelvi szituációk leírására, ezért Magyarországon sohasem is volt a nyelvvel kapcsolatos kérdések előterében. A diglossziát Charles Ferguson amerikai nyelvész definiálta először (Ferguson [1959] 1975, a hivatkozások a magyar fordítás oldalszámaira utalnak) mint olyan nyelvi szituációt, amelynek legfontosabb vonása egy nyelv két változatának egymástól elkülönülő funkcióban történő, és annak a beszélőközösség minden tagja általi egyforma használata, funkcionális különválás szerint. Az ún. emelkedett (E) változat a vallási, politikai élet, a tudományos előadások, a magaskultúra, a hírközlés, az újságok és a költészet nyelve, míg a közönséges (K) változat a magánbeszélgetésé, a szórakoztató műsoroké és a népi irodalomé. A két változat egymást kiegészítve létezik, s egyiket sem használják a másik funkciójában. A diglosszia klasszikus esetei az arab (a klasszikus és a köznyelvi arab), a görög (katharevusza és dimotiki), a tamil (irodalmi és köznyelvi) helyzete, illetve a standard német és a helyi német változatok svájci és luxemburgi együttlélése.

A diglossziás helyzet többi fontos jegye a következő. A K változatot a beszélők otthon sajátítják el, és ezért mindenkinek az anyanyelve, míg az E változatot senki nem beszéli anyanyelveként, hanem az iskolában tanulja meg. Ezért a K változatot minden beszélő „tökéletesen” bírja, az E változat esetében viszont tudásszintbeli eltérések vannak a beszélők között. A diglossziás közösségben az E változat nagy presztízsnek örvend, a beszélők sokszor „szebbnék” vagy „logikusabbnak” tekintik a K változatnál, bár ez utóbbi ugyanakkor a közösség belső egységének is a szimbóluma. A két változat világosan elkülönül a beszélők tudatában, és a kettőnek külön neve is van. Az E változat teljesen standardizált, egységes és elfogadott normákkal rendelkezik, míg a K változat írott formában nem is mindig létezik, vagy ha igen, több helyi változata is lehetséges. Az E és a K változat között különböző mértékű nyelvtani, illetve szókincsbeli eltérések lehetnek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a diglossziás szituációk stabilak, fennmaradásuk idejét évszázadokban lehet mérni. Diglossziás szituációk ott és akkor állnak elő, ahol az adott nyelv egyrészt fontos irodalmi hagyománnyal rendelkezik, de az írásbe-

liség a társadalom egy kis hányadára korlátozódik, másrészt pedig hosszú idő telik el az irodalmi hagyomány kialakulása és az írásbeliség általános elterjedése között (Ferguson 1975:296, 301, 299, 302, 303, 313).

Négy cikkében Lanstyák jól megalapozott, meggyőző és elméletileg biztos alapokra támaszkodó szociolingvisztikai elemzést ad, és bemutatja, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználat legjobban diglossziás szituációként írható le: az emelkedett változatot a standard magyar jelenti, ami a formális, főleg írott diskurzusban használatos azokban a szférákban, ahol a magyar egyáltalában használható formális érintkezésre (nem szabad elfelejtenünk, hogy a formális funkciók nagy részében a szlovák többségi nyelv az egyedül használatos), míg a köznyelvi változat a magyarnak olyan kontaktusváltozata, amit szlovák eredetű kölcsönzések jellemeznek. Ezek főleg kölcsönszavak, mint a *fix* és az *orosztójás* (a standard magyarban *filctoll* és *kaszinótójás*) (Lanstyák 1993c:69), bár strukturált kölcsönzések, azaz a morfológiát és a szintaxist is érintő szlovák eredetű hatások is megjelennek, mint például amilyen a *műt* és *operál* igék *-ra/-re* vonzata (Lanstyák 1993b:70) (a standard magyar *-val/-vel* helyén). A szlovákiai magyarok ezt a kontaktusváltozatot hallva és beszélve nőnek fel, és közös nyelvi és társadalmi életük során ez a változat az, ami a szlovákiai magyar közösségé, és csak azé. A standard magyart az iskolában sajátítják el, ami a szlovákiai magyarokat tágabb közösségükhöz, a magyar nemzethez köti, és megadja nekik a magyar irodalmi és történelmi múltban és jelenben való részesedés és részvétel kulcsát. Elemzésében Lanstyák megmutatja, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználat minden egyéb releváns jellemzője – a két változat funkcióinak elkülönülése, elsajátításuk foka, a nyelvi presztízs és érzelmi kötődés kérdése stb. – megfelel a diglosszia jegyeinek. A szerző tényfeltárása pontos és helyes.

A kontaktusváltozat megléte természetesen nem meglepő, s nyelvészetileg nem szokatlan vagy természetellenes. Normális és majdhogy közhelyszámba menő jelenség ez olyan nyelvek esetében, amelyek kétnyelvű társadalomban léteznek, ahol a beszélők nagy többsége kétnyelvű, és főleg, ha anyanyelvük a kisebbségi nyelv. Mivel a két nyelv egymás mellett élése a mindennapokban ugyanúgy megjelenik, mint a kétnyelvű tudatában, mindez nem is lehetne másképpen: kölcsönzések nagy valószínűséggel előfordulnak, és jelenlétük sem nem jó, sem nem rossz, hanem a világon minden kétnyelvűségi szituációban megjelenő nyelvi tény.

Attól függetlenül, hogy az ember érdeklődését felkeltik-e Lanstyák

elemzésének elméleti vonatkozásai, tény, hogy Lanstyák előtérbe állít olyan, a szlovákiai nyelvhasználattal kapcsolatos, mindeddig megoldatlan nyelvi kérdéseket, amik viszont a nagyközönség figyelmére is érdekesek: ilyen a nyelvi presztízsnek, a magyar nyelv határon túli megőrzésének a kérdése, valamint egy sor ezzel szorosan összefüggő probléma, mint például a magyar nyelv tanításáé és standardizálásáé. E kérdéskörnek a diglosszia elméleti keretében való vizsgálata megláttatja velünk azt a Lanstyák elemzésétől egyébként teljes mértékben független tényt, hogy a szlovákiai magyarok körében informális szférákban használatos magyar kontaktusváltozat a standard magyartól megkülönböztethető és megkülönböztetendő nyelvi változat. Ha azonban ezt a variánst a diglosszia elméletébe helyezve szemléljük, akkor visszanyeri fontos státusát; a beszélőközösség által közösen és kizárólag általa használt változatról van szó, amely *a saját jogán és függetlenül létezik*. (A többnyire budapesti nyelv művelők nézeteinek hatására ezt a változatot eddig „nyelvhasználati hibákat” tartalmazó magyarnak tekintették, amelynek sajátságos jelenségeit „meg kell akadályozni”, „ellenük harcolni kell” (Jakab 1994:53), és amelyeket „szabadjára engedni, esetleg még kodifikálni is”, „közveszélyt” jelentene (Deme 1994:81). Azonban ha e magyar nyelvi változatnak visszaadjuk a normális, teljes és informális (beszélt) helyi változatnak kijáró jogokat, és világosan meghatározzuk használatának szféráit (mint a diglossziás helyzet K változatát), akkor ezzel egyúttal egyértelműbben elhatárolhatjuk és meghatározhatjuk a standard magyar használatának módját és szféráit is, visszaadva annak státusát mint a formális (főleg írott) kommunikáció presztízzsel bíró formáját. Mindezt ahelyett, hogy mint eddig, a nyelvhasználat minden módjának kizárólagos mércéjének tekintsük – amely mércének való megfelelés azonban a kétnyelvűség keretein belül, a helyzet természetéből adódóan többé-kevésbé megvalósíthatatlan feladat. Az új szemléletmódból következő előny mindkét nyelvi változat számára igen nagy: elkülönítésük visszaadja és világosabbá teszi mindkettő státusát és az írántuk támasztható elvárásokat. A mindenkori beszélő szintjén is számottevő a pszichológiai előny: a beszélő nem fog szégyenkezni, hogy otthon „alacsonyabb rendű magyart” használ, ugyanakkor formális standard magyarját valódi, az egyedül „helyes” nyelvi mérce súlyától megszabadított presztízs változatként tudja művelni. És ha a standard magyar használatának szféráit tisztábban körvonalazzuk, e változat megőrzése és fenntartása is reálisabb, világosabban meghatározott és ezért könnyebben elérhető feladat lesz. És hát nem a standard magyar szlovákiai fennmaradása a cél?

Diglossziás társadalmak, többek között Svájc, Luxemburg és az arab világ országainak példája bizonyítja, hogy az E változat fennmaradása igenis lehetséges.

Kétnyelvűség és nemzeti nyelv című cikkében Lanstyák röviden tárgyalja az e nyelvi helyzet új oldalról való megközelítéséből következő nyelvi foganatosítási (implementációs) kérdéseket. A gyakorlati teendők között például a standard magyar tanításának újfajta megvalósítását említi, amely nyíltan és tudatosan rámutatna a két változat közötti szókincsbeli és nyelvtani különbségekre az olvasókönyvek és tankönyvek anyagát adó szöszedetekben és gyakorlatokban. A különbségek ilyen középpontba állítása máig hiányzik a szlovákiai magyar tankönyvekből.

Lanstyák még egy részletre kitér, amely csak közvetve kapcsolódik a szlovákiai magyar nyelvhasználat kérdéséhez, de a nyelvtervezési kérdések között fontos helyet foglal el. Ez a nyelvi kontaktusból eredő azon nyelvi elemek helyzete, amelyek jelenleg részét képezik vagy a jövőben részét fogják képezni a Szlovákiában beszélt standard magyarnak. Lanstyák indítványa, hogy az ilyen elemeket, a más szomszédos országok magyarságának helyi standard nyelvi elemeivel együtt, célszerű a szótárak anyagába ugyanúgy belefoglalni és ott helyi standardként megjelölni, mint ahogyan azt a brit szótárak az amerikai, az ausztráliai vagy az új-zélandi, és a franciaországi szótárak a belgiumi és a kanadai francia standard szavakkal teszik. Ez természetesen igen kívánatos fejleménye lenne a hazai szótárírási gyakorlatnak, s mind az anyaországi, mind a kisebbségi magyarok számára megnövelné szótáraink információgazdagságát.

A határainkon túli magyarok nyelvi helyzetéről beszélni viszonylag új jelenség (hiszen a rendszerváltásig a kérdés tudvalevőleg tabunak számított). Előtérbe kerülése, főleg a megoldatlan nyelvi kérdések száma miatt, igen pozitív fejlemény. Lanstyák elemzése élénk vitát váltott ki a témához közvetve kapcsolódó kérdések egész soráról a pozsonyi *Irodalmi Szemle*ben (lásd Deme 1994, Jakab 1994, Tolcsvai Nagy 1995, Kontra 1994a, Lanstyák 1995a és Bartha 1995). Az első két szerző cikkeinek kivételével a vita szerencsére konstruktívan, a nyelvészet és nyelvi tervezés lényeges kérdéseiről és a tudomány keretei között és annak hangnemében folyik. A szlovákiai magyar nyelvhasználatot diglossziaként értelmező Lanstyák-féle elemzés kérdései azonban mindeddig nagyrészt visszhang nélkül maradtak.

Lanstyák István gyökeres szemléletbeli és a nyelvfenntartás mikéntjére vonatkozó változásokat javasol. Javaslati szilárd empirikus és elméleti alapokon állnak. A többi környező ország magyarjainak helyzetére való

alkalmazhatóságukat nem vizsgálja – ez nem célja, s nem is feladata –, ennek felmérése eljövendő elemzések dolga, elsősorban az egyes országok magyarjainak (nyelvi) helyzetében megmutatózó különbség miatt. Lanstyák tétele, természetesen, csupán egyetlen nyelvész mélyre hatoló meglátása, és mint ilyen, megvitatásra és megmértetésre vár. Felvenni vele a versenyt azonban csak nyelvészetiileg hasonlóan meglapozott és tényekre támaszkodó, világosan és aprólékos gonddal alátámasztott elemzés tudja majd.

BUKSZ, 1995. nyár, 232–234.